

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ

Оксана Бас-Кононенко

«ЗАГОВОРИ, ЩОБ Я ТЕБЕ ПОБАЧИВ!»

Кожна мова є своєрідною, неповторною, що виявляється в лексичному і фразеологічному складі, граматичній будові, однак особливо це помітно в її фонетичній, тобто звуковій, організації. Усна мова є надзвичайно важливою у різних життєвих обставинах: у професійній діяльності, спілкуванні з колегами, друзями, рідними. Вона допомагає налагодити контакт із незнайомцем або, навпаки, відлякати, відігнати небажаного співрозмовника.

Саме мовлення (а не зовнішність, одяг чи прикраси) дає можливість скласти про людину цілісне й остаточне враження. За тим, як людина говорить, як вимовляє слова, можемо сказати, з якої місцевості вона родом, зробити висновки про рівень володіння мовою, про освіченість чи неосвіченість, зрештою — про дбайливе ставлення до мови чи, що дуже прикро, про повну до неї байдужість. Недарма, надаючи особливої ваги живому спілкуванню, Сократ колись сказав: *«Заговори, щоб я тебе побачив»*.

У сучасному суспільстві з його пришвидшеними темпами буття увагу до культури усної мови, на жаль, дуже послаблено. З різних радіо- і телеканалів чуємо швидкісні інформаційні повідомлення, прочитувані часто не професійними дикторами, а досить далекими від цього фаху мовцями. Відповідно сприй-

няття такого тексту на слух виявляється непростим, а часом і неможливим.

З другого боку, публічні персони, державні службовці та ін. подеколи вважають, що дотримання *орфоепічних* норм української літературної мови не є обов'язковим, відповідно часто й порушують їх. Нерідко у повсякденному спілкуванні таких мовців переважає російська мова, тому не дивно, що в українському мовленні вони роблять помилки, характерні для російської вимови, пор.: у слові *участь* вживають [ч'а], *чому* — [ч'о], *що* — [ш:'о], *безпека* — [сп], *книжка* — [шк], *одина́дцять* — [іна], *украї́нський* — [а́йі], *коли́шній* — [али] тощо.

От і виникає запитання: на що ж чи на кого орієнтуватися людині, яка хоче бути грамотною, охайною не лише на письмі, а й у власній вимові?

Виявляється, це проблема. Якщо для вдосконалення правописних навичок можна скористатися безліччю орфографічних словників (щоправда, не всім їм, на жаль, можна довіряти) й академічним виданням «Українського правопису», то для вироблення належних вимовних норм такої літератури в достатній кількості нема. Уже давно стали бібліографічною рідкістю академічний словник-довідник «Українська літературна вимова і наголос» (К., 1973) та «Орфоепічний словник» за ред. М. Погрібного (К., 1984).

Звичайно, можна було б звернутися до новішого двотомного «Орфоепічного словника української мови» (К., 2001, 2003), однак у ньому є низка прикрих помилок, тож його допомога видається сумнівною. Чи не єдиною книгою, яка може порадувати в цьому контексті, є навчальний посібник Н. Плющ та В. Бондаренко «Сучасна українська мова. Орфоепія» (К., 2008). Однак і тут прикрість: тираж надто малий — 200 примірників, та й то для студентів вищих навчальних закладів.

Проблема ускладнюється ще й тим, що у школі фонетику й орфоепію вивчають надто недовго, фрагментарно і тільки в початкових класах (на рівні розрізнення понять *буква* — *звук*: букви пишемо і читаємо, а звуки вимовляємо і чуємо) та середніх (де викладають лише окремі орфоепічні правила). У випускних класах до фонетики здебільшого вже не повертаються. І що цікаво: ніхто не сумнівається, що для навчання правильної

вимови іноземної мови написання фонетичної транскрипції є обов'язковим, а от для української — навіщо? Читай як написано — і все буде правильно! Таке хибна думка призводить до типових мовленнєвих помилок, які, на жаль, можна почути й від деяких учителів навіть на уроках із мови, наприклад: *Діти, подивіться, на дошці написано...* (вживають [щц'] замість нормативного [с'ц']); *У книжці прочитайте...* (вживають [жц'] замість нормативного [з'ц']).

Для уникнення помилок такого типу треба чітко розмежувати дві форми існування мови: усну й писемну.

Щоб усна мова була правильною, використовуємо орфоепічні (вимовні) правила. Щоб правильною була писемна мова (письмо), використовуємо правила орфографічні.

Є кілька моментів, на які треба зважати в усній мові, зокрема й при озвучуванні написаного тексту. Ось декілька порад, які допоможуть мовленню зазвучати мелодійно, повноголосо, справді по-українському:

1. Українська мова ніколи не «економить» на голосних звуках: наголошені у словах лунають чітко й повноголосо, ненаголошені — ледь слабше й трохи коротше, однак ніколи не зникають. Напр: *хата, голова, перепеленя, поперегороджувати*.

2. Ненаголошений [о] ніколи не змінюється на [а]: *молоток, скворода, скоровка*.

3. Українська мова уникає незручних для вимови нагромаджень приголосних, як наслідок — відбувається спрощення — послідовно у мовленні й частково на письмі: *ніст* — *нісний* (не вимовляймо [стн]), *тиждень* — *тижневий* (не вимовляймо [ждн]), *шістсот* — (не вимовляймо [стс], бо нормативно — [с:]).

4. Українська мова не любить оглушення, а тому в мовленні максимально зберігається голос, притаманний не лише голосним звукам, а й більшості приголосних, зокрема сонорним і дзвінким:

- сонорний (звучний) [в], якщо поєднується з наступним іншим приголосним або перебуває в кінці слова, обов'язково стає ще звучнішим і перетворюється на нескладотворчий [ў] (грубим порушенням цього правила є заміна [в] на [ф], що спостерігаємо як норму в російській мові): *Київ* (не вимовляймо

[йіф], бо нормативно — [йіў]), *втомтати* (не вимовляймо [фт], бо нормативно — [ўт]), *любов* (не вимовляймо [оф], бо нормативно — [оў]);

- дзвінкі приголосні лишаються дзвінкими в кінці слова: *ніж* ([ж], а не [ш]), *гриб* ([б], а не [п]), *в'яз* ([з], а не [с]), *дід* ([д], а не [т]), *пиріг* ([г], а не [х]). Дзвінкими вони є й у середині слів на межі кореня й суфікса: *казка* ([з], а не [с]), *відпускати* ([д], а не [т]);

- посилення дзвінкості у вимові спостерігаємо при поєднанні глухого приголосного з дзвінким. Така сполука, де б вона не трапилася — в середині слова, на його початку чи й навіть на межі слів, — завжди стає дзвінкою: *лічба* ([джб], а не [чб]), *великдень* ([гд], а не [кд]), *футбол* ([дб], а не [тб]), *екзамен* ([гз], а не [кз]). Це правило поширюється навіть на рідковживані слова іншомовного походження, зокрема, на власні назви, наприклад: *Тбілісі* ([дб], а не [тб]), *Кзил-Орда* ([гз], а не [кз]);

- оглушення дзвінких приголосних на відміну від одзвінчення глухих має чіткі обмеження. Зокрема, тільки на початку слова префікс *з-* або прийменник *з* перед будь-яким глухим приголосним перетворюється на глухий: *зсунути* ([с:], а не [зс]), *зціпити* ([с'ц'], а не [з'ц']), *з кавою* ([с'к], а не [з'к]), *з тобою* ([с'т], а не [з'т]). Частково таке оглушення закріплено на письмі перед літерами **к**, **п**, **т**, **ф**, **х**: *казати*, *спитати*, *студити*, *сфотографувати*, *схопити*, але: *з кавою*, *з тобою*;

- незначне оглушення дзвінких приголосних перед глухими може виявлятися у префіксах чи прийменниках **роз-**, **без-/без**, **через-/через**, **над-/над**, **під-/під**, **між-/між**, **об-/об** та ін., якщо корінь або наступне слово починається на глухий приголосний звук. При цьому нормативним є й повне збереження дзвінкості, напр.: *розпитати* (вимовляймо [з'п] і [зп]), *безхатченко* (вимовляймо [з'х] і [зх]), *між травами* (вимовляймо [ж^шт] і [ж'т]), *об стіл* (вимовляймо [б'с'] і [б'с']) тощо.

5. Український шиплячий приголосний [ч], так само як і решта звуків такого самого способу творення ([ж], [ш], [дж]), у вимові завжди твердий: *чашка* — [ча], *чудо* — [чу], *честь* — [че], *точний* — [чн], *чищення* — [чи]. Однак під впливом російської мови часто можна почути м'яку вимову цього звука: *чашка* — [ч'а], *чудо* — [ч'у], *честь* — [ч'е], *точний* — [ч'н],

чищення [ч'и], що є грубим порушенням українських орфоепічних норм. Таким само порушенням є вимова подовженого м'якого [ш':] замість нормативної звукосполюки [шч], наприклад: *що* (не вимовляймо [ш:'о], бо нормативно — [шч]), *щука* (не вимовляймо [ш:'у], бо нормативно — [шчу]), *щедрий* (не вимовляймо [ш:'е], бо нормативно — [шче]).

Приголосний [ч] пом'якшується тільки перед [і]: *чітко, зачіпка, калачі*.

Усі згадані правила вимови, а ще й чимало інших чинників — лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних — працюють сукупно і допомагають зрозуміти зміст поняття «евфонія», тобто милозвучність. Означення *милозвучна, мелодійна* щодо української мови багато хто сприймає як звичні, часом навіть надокучливі епітети, як зразок розхвалювання українцями власної мови. Однак враження про українську мову як про милозвучну складається насамперед у носіїв інших мов, які чують її «збоку», порівнюючи зі своєю та іншими мовами. Цьому сприяє перевага у вимові голосового компонента над шумовим, що виявляється:

- у домінуванні відкритого складу над закритим;
- у збереженні голосних в ненаголошених позиціях;
- в уникненні складних для артикуляції нагромаджень приголосних;
- у послідовному й повному одзвінченні глухих приголосних перед дзвінками та лише фрагментарному й неповному оглушенні дзвінких перед глухими;
- у перетворенні сонорних приголосних [в] та [й] на нескладотворчі звуки [ў] та [ї];
- у можливості (за потреби відповідного контексту) варіювання багатьох префіксів і прийменників (напр.: **над-/наді-, об-/обі-, під-/піді-, з/зі/із/зо, о/об, у/в/уві**), часток (**б/би, ж/же**), суфіксів (**-ти/-ть**), постфіксів (**-ся/-сь**) тощо.

Отже, справа не в суб'єктивному вихвалюванні, а в тому успадкованому з прадавніх часів об'єктивному органічному вокалізмі, який притаманний нашій мові в усній формі її існування і який нам належить зберегти й передати майбутнім поколінням.